

JAROSŁAW MALICKI

Wrocław

Zapisy toponimicznych poloników i bohemików wobec zagadnienia powstania i rozwoju polsko-czeskiej granicy językowej w średniowieczu

Słowa kluczowe: pogranicze językowe, dialekty śląskie, dialekty śląskomorawskie, toponimia, zapisy toponimów czeskich i polskich

Między polskimi dialektami południowośląskimi a dialektami śląskomorawskimi (laskimi) przebiega najbardziej wyrazisty odcinek historycznej granicy językowej, formowanej w ciągu kilku stuleci na obszarze, na którym przenikały się wpływy i nakładały zasięgi języka polskiego i czeskiego¹. Czeskie peryferyjne dialekty laskie określane bywały jako dialekty przechodnie², a peryferie

¹ S. Bąk, *Mowa polska na Śląsku*, Wrocław 1974, s. 16, mapa 4, 6; J. Siatkowski, *Polsko-czeskie kontakty językowe na terenie Polski*, [w:] *idem, Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa 1996, s. 187–188; podobnie K. Dejna, *Polsko-laskie pogranicze językowe*, t. 1–2, Łódź 1951–1953, t. 2, s. 246; por. B. Havránek, *Nářečī česká*, [w:] *Československá vlastivěda. Řada 1.*, t. 3. *Jazyk*, s. 212–214, ryc. 13, 14; A. Kellner, *Východolašská nářečí*, t. 1–2, Brno 1946–1949, t. 2, s. 45, mapa nr 1. Dialekty laskie (czes. *slězskomoravská nářečí*) umieszczano na obszarze języka czeskiego (*ibidem*, t. 2, s. 47; A. Lamprecht, *K otázce lašských nářečí*, „Slovo a slovesnost” 16, 1955, s. 140–146) lub polskiego (Z. Stieber, *Geneza gwar laskich*, Kraków 1934); por. F. Kopečný, *Ještě poznámka k problému česko-polské jazykové hranice*, „Slezský sborník” 54, 1956, s. 547–548; por. współczesne tendencje rozwoju polsko-czeskiego pogranicza językowego w pracach J. Damborskiego: *Gwara czesko-cieszyńska*, [w:] *Z badań porównawczych języków i dialektów słowiańskich i niesłowiańskich na ziemiach nadodrzańskich*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra 1992, s. 71–75; *idem, Czeszczyzna w pasie przygranicznym*, [w:] *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury*, red. T.Z. Orłoś, J. Damborský, Wrocław 1997, s. 33–40; *idem, Podzwonne dla sporów o laszczyznę*, [w:] *Podzwonne dla granic. Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze*, red. J. Lipowski, D. Żygadło-Czopnik, Wrocław 2009, s. 343–351.

² S. Bąk, *op. cit.*, s. 157; K. Dejna, *op. cit.*, t. 2, s. 247. Z perspektywy historycznej — na przykład S. Rospond, *Problematyka pierwotnych stosunków polsko-czeskich w Bramie Morawskiej*, „Kwartalnik Opolski” 9, 1965, z. 3, s. 38–40, gdzie również odsyła do starszej literatury.

polskiego obszaru południowośląskiego zajmują tak zwane gwary pogranicza polsko-morawskiego³. Linia podziału przebiega w przybliżeniu od Baworowa po Bohumín, od Bohumína w kierunku Moravki. Pogranicze językowe, na którym od średniowiecza krzyżowały się zasięgi języka polskiego i czeskiego, rozciąga się więc na zachód i południe od Raciborza, Wodzisławia, Cieszyna, sięga na przedpola Sudetów i Beskidów.

W literaturze dialektologicznej i historycznojęzykowej traktuje się linię Sudetów i Karpat jako umowne odniesienie przestrzenne językowych podziałów już w IX wieku. W mowie zachodnich Słowian zaistniały wówczas dopiero pierwsze znane różnice, które stały się podstawą rozwoju grupy dialektów lechickich (wschodnich i zachodnich), łużyckich i czesko-słowackich. Tym samym w obrębie grup dialektalnych zarysowały się nowe zasady systemowej organizacji jednostek językowych.

Jednak warunki odrębnego rozwoju czeszczyzny i polszczyzny powstały w samodzielnych organizmach politycznych, relatywnie stabilnych od końca X wieku. Przełom X i XI wieku jest więc początkową cezurą rozwoju areałów użycia obu języków. Odtworzenie pierwotnych zasięgów innowacji lechickich i czesko-słowackich nie jest możliwe, ale najprawdopodobniej w zasięgu władzy monarszej Przemyślidów na bazie zmian czesko-słowackich upowszechniały się innowacje typu czeskiego, w zasięgu władzy Piastów zaś na bazie lechickiej innowacje wschodniolechickie⁴. Prasłowiańszczyzna już nie istniała, nowe języki zaś jeszcze nie wypracowały odrębności systemowej, integralności terytorialnej i funkcjonalnej sprawności. Podstawowe różnice w zasobie środków komunikatywnych jednego początkowo języka (dobrze rozpoznane zwłaszcza na poziomie fonologicznym)⁵ w państwach Piastów i Przemyślidów narastały stopniowo od końca X do końca XIII wieku. Ich przyjęcie stworzyło podstawę gramatycznej i słownikowej odrębności starej czeszczyzny i nieco młodszej od niej staropolszczyzny. Nie jest pewne, czy zmiany te wynikały głównie z częściowo konwergentnego rozwoju dialektów, czy też upowszechniały się na terytoriach państwowych raczej przez oddziaływanie administracyjne i misję Kościoła. Wydaje się, że w początkowym stadium języki praceski i prapolski były w pewnym sensie dialektami ośrodków władzy

Czescy autorzy określali *nářeči slezskomoravská* także jako pograniczne (*pomezní nářeči*) — por. A. Kellner, *op. cit.*, t. 1, s. XI; J. Bělič, *K otázce pomezních nářečí*, „Slovo a slovesnost” 16, 1955, s. 129–139.

³ S. Bąk, *op. cit.*, mapa 6; w Czechach *slezskopolská nářeči* traktowano też jako przechodnie (*přechodová nářeči*), por. A. Kellner, *op. cit.*, s. 60; J. Balhar, *Slezská nářeční skupina*, [w:] *Encyklopedický slovník češtiny*, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha 2002, s. 399.

⁴ Por. Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1989, s. 28–59; K. Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 59–81.

⁵ Z. Stieber, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966; S. Dubisz, *Rozwój polskiego systemu fonologicznego*, [w:] *Studia z historii języka polskiego*, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1994, s. 9–19; O. Hujer, *Vývoj jazyka československého*, [w:] *Československá vlastivěda*, t. 3. *Jazyk*, Praha 1934; M. Komárek, *Nástin fonologického vývoje českého jazyka*, Praha 1982.

monarszej i duchownej zwierzchności⁶. W każdym razie to w granicach obu monarchii kształtowały się terytorialne zasięgi użycia obu genetycznie pokrewnych i sąsiedzkich języków.

U podnóży Sudetów, w Bramie Morawskiej i na zachodnich peryferiach Karpat nie da się nawet hipotetycznie określić tych zasięgów w X–XII wieku. Nie ma pewności co do tego, że linie wyznaczające zasięg specyficznych dla obu języków cech występowały wspólnie czy choćby w bliskim sąsiedztwie. Zapewne nie było wówczas granicy językowej w rozumieniu dialektologii historycznej — jako wiązki izoglos. Wobec przekazów źródłowych o zmiennej przynależności politycznej pogranicza, danych dostarczanych przez archeologów i historyków osadnictwa należy się liczyć z możliwością względnego tylko ustalenia przebiegu izoglos i prawdopodobieństwem ich rozchodzenia się, a więc raczej z pojęciem językowego pogranicza niż granicy⁷.

Do ważniejszych czynników kształtujących charakter omawianego pogranicza należą z pewnością warunki naturalne. Decydowały one o powstaniu rejonów kontaktu (styku i przenikania się zasięgów obu typów innowacji, obu języków) oraz istnieniu terenów izolowanych barierą niezamieszkałych gór i lasów (gdzie zasięgi użycia obu języków były od siebie tak oddalone, jak skupiska osadnicze)⁸. Dogodniejsze warunki komunikacji z sąsiadami z południa miały wspólnoty ulokowane w pobliżu uczęszczanych szlaków (których kontrola stanowiła też obiekt politycznego zainteresowania władców), a więc przy wylocie Bramy Morawskiej, na północ od pasm Niskiego Jesionika i północny wschód od Beskidów Moraw-

⁶ B. Havránek wprowadzał tu w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku, nawiązując do polskiej literatury lingwistycznej, pojęcie *kulturní jazyk*, por. *idem, K obecným vývojovým zákonem spisovných jazyků*, [w:] *idem, Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, s. 92–94; *idem, K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků*, [w:] *idem, Studie o spisovném...*, s. 332–335. W Polsce o tego rodzaju wczesnych początkach tak zwanego dialektu kulturalnego polszczyzny pisał między innymi S. Urbańczyk, *Rozwój języka narodowego*, [w:] *idem, Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 30–34; *idem, W sprawie polskiego języka literackiego*, [w:] *idem, Szkice z dziejów...*, s. 78–89. B. Walczak zgadza się co do środowiska, z jakiego bierze początek polski standard, jednak pierwszeństwo przyznaje językowi pisanemu, pojęcie dialektu kulturalnego rezerwując dla kulturalnej polszczyzny mówionej na nim opartej — por. B. Walczak, *Komu zawdzięczamy polski język literacki*, [w:] *Język a chrześcijaństwo*, red. I. Bajerowa, M. Karpluk, Z. Leszczyński, Lublin 1983, s. 23–42; *idem, Geneza polskiego języka literackiego*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 27, 1994, nr 3, s. 35–47.

⁷ Wnioski wynikające z ustaleń historyków i archeologów przedstawiłem w artykule *Zagadnienie morawskiej i czeskiej obecności na wczesnośredniowiecznym Śląsku jako przesłanka dla lingwistyki historycznej regionu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 72, 2017, nr 1 (w przygotowaniu).

⁸ Podczas gdy szerokość leśnej rubieży między ustalonymi przez archeologów obszarami plemiennymi na Śląsku i w Czechach wahała się zwykle od 10 do 30 km, to cały graniczny pas karpacko-sudecki w IX–X wieku obejmowała szeroka na około 50–70 km i gęsto zalesiona strefa pustek osadniczych, rozpoczynając się już na terenach o wysokości ponad 200 m n.p.m. Zob. mapę *Podziały osadniczo-plemienne Słowian zachodnich w VIII–IX w.* na wkładce do książki L. Leciejewicza, *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław 1989; por. *Historia Śląska*, t. 1, red. K. Maleczyński, cz. 1, Wrocław 1960, s. 149–152.

sko-Śląskich i może również na środkowym odcinku Przedgórze Sudeckiego w pobliżu starej drogi przez Przełom Bardzki i Kotlinę Kłodzką do odleglejszych skupisk w Czechach wschodnich i środkowych⁹. Część badaczy dziejów języka polskiego, biorąc pod uwagę te fakty, zawężała kwestię graniczenia obu języków do tych dwu obszarów. Stanisław Urbańczyk na przykład w 1946 roku stwierdzał, że „o bezpośrednim zetknięciu się ludności polskiej i czeskiej można mówić tylko na dwóch stosunkowo krótkich odcinkach: Bramy Morawskiej i Kłodzkiej. Pomiędzy nimi oraz na północny zachód od Bramy Kłodzkiej oba narody było oddzielone bezludnym pasmem gór i lasów, który następnie został zalany elementem niemieckim”¹⁰. Jest to ujęcie lepsze niż kreślone na mapach granice języków przebiegające nie tylko przez wspomniane przejścia, lecz także po grzbietach Sudetów — oddzielone nimi skupiska osadnicze nie miały wówczas warunków do częstych kontaktów językowych. Uzasadnione ze względu na intensywność kontaktów zawężenie pogranicza usuwa jednak z pola widzenia wiele możliwych, realnych, słabszych oddziaływań obu języków. Ten stan nie był bowiem niezmienny — w następnych stuleciach zalesione pasma górskie pozostawały nadal barierą kontaktów językowych, jednak zasięgi osadnictwa po obu stronach gór stopniowo się rozszerzały¹¹. Źródła pisane odnoszące się do obszaru pogranicza od końca XII wieku dokumentują przyrost osad w sąsiedztwie miejsc, w których już wcześniej zaistniały warunki kontaktów językowych¹², na pozostałych terenach rozwój osadnictwa poświadczony jest w XIII i XIV wieku.

Choć niektóre dokumenty z okresu intensywnej kolonizacji wspominają o języku czy pochodzeniu nowych osadników, podstawowym materiałem językowym, który możemy próbować umieścić na omawianym obszarze, są nazwy własne, przede wszystkim toponimy ze względu na ich właściwości lokalizacyjne ściśle związane z identyfikacją i indywidualizacją oznaczanych obiektów. W pracach, które w dziejach nazw miejscowych uwzględniają ich przydatność dla historii osadnictwa, pojawia się wiele zastrzeżeń odnośnie do tego materiału. Zwraca się uwagę na niekompletność dokumentacji, późne poświadczenia wczesnych nazw i przede wszystkim na formalną różnorodność zapisów, która

⁹ Skupisko osadnicze w Kotlinie Kłodzkiej pozostawało zapewne pod wpływem innowacji językowych typu praczeskiego. Była to jednak bardzo mała wspólnota, bez większego znaczenia dla rozwoju kontaktów językowych. Por. zasięg tamtejszego osadnictwa czeskiego do połowy XIII wieku na mapie *Místní jména českého původu na území Kladsko*, J. Malicki, *Proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen, především místních*, [w:] E. Semotanová et al., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015, s. 64–65.

¹⁰ S. Urbańczyk, *Czesko-polska granica etniczna w świetle nazw miejscowych*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 47, 1946, nr 1.

¹¹ Zob. A. Boguszewicz, *Z badań nad przemianami osadnictwa w Sudetach Śląskich w XII–XIII w.*, [w:] *Człowiek i środowisko w Sudetach*, red. M. Boguszewicz, A. Boguszewicz, D. Wiśniewska, Wrocław 2000, s. 151–168; L. Leciejewicz, *op. cit.*, s. 280–284.

¹² Na przykład dokumenty z 1175, 1189 i 1198 roku: *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1956, nr 55, 67, 77, 78; z 1183: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dalej: *CDM*), t. 1, red. A. Boček, Olomucii 1836, nr 307.

domaga się odróżnienia przyzwyczajęń kancelarii i skryptorów, indywidualnych cech poszczególnych dokumentów i właściwości zapisów mających faktyczny związek z lokalnymi stosunkami językowymi¹³. W owej różnorodności należy rozpatrzeć dwie istotne sytuacje. Z jednej strony nazwy lokowanych wówczas osad i innych obiektów, często po raz pierwszy zapisywane albo też właśnie nadawane, w tekstach łacińskich (potem także niemieckich) dokumentów stawały się znacznikami nowej przestrzeni, którą za pomocą wspomnianych aktów prawnych magazynowały w pamięci szerszej wspólnoty komunikacyjnej. Po drugie, zapisy nazw w jakimś stopniu potwierdzają też lokalny uzus omawianych nazw, ich posiadanie i archiwizowanie w pamięci miejscowej wspólnoty¹⁴. Ta dwoistość świadectwa ma swój aspekt formalny — jeśli pisarz był rodzimym użytkownikiem języka, to zapewne jako człowiek wykształcony miał większą świadomość modelowych cech wspomnianego dialektu centrum władzy¹⁵, mógł więc zapisywać rodzime wyrazy, kierując się swoją kompetencją i nieco zmieniając ich formę. Jednocześnie nie można wykluczyć powstawania zapisów oddających (nieporadnymi wówczas środkami) cechy postaci nazw używanych w lokalnej wspólnocie, której akt prawny dotyczył. Takie zapisy mają charakter świadectwa przenikania się konkretnych wycinków przestrzeni społecznej i geograficznej, w której język jako instrument komunikacji współtworzy fakty przekształcające krajobraz naturalny w tak zwany krajobraz kulturalny¹⁶. W tym przypadku zapisy nazw miejscowych na pograniczu językowym stanowią dobry materiał do ustalenia granic w sensie dialektologicznym. Tymczasem w sytuacji przytoczonej wcześniej zapisany materiał nazewniczy może potwierdzać zasięg oddziaływań centralnych, używania języka ośrodka władzy (i warstw wykształconych) w funkcji pomocniczego języka czynności prawnych. Wynik zastosowania takich „normalizowanych” zapisów do badania zasięgu języka (w sensie etnicznym

¹³ Por. na przykład H. Borek, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972, s. 183–184.

¹⁴ Por. L. Zabrocki, *Zasięgi językowego magazynowania nazw jednostkowych*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, red. S. Hrabec *et al.*, Wrocław 1968, s. 416–424.

¹⁵ Por. S. Urbańczyk, *W sprawie polskiego języka literackiego...*, s. 82–88.

¹⁶ Por. D. Przybytek, *Nazewnictwo miejscowe źródłem w regionalnych badaniach geograficzno-historycznych Śląska*, [w:] *Nazwa dokumentem przeszłości regionu*, red. J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, W. Kucharski, Wrocław 2010, s. 118–120. Pojęciem „linguistic landscape” (pejzaż / krajobraz językowy) obejmuje się język obecny w środowisku (krajobrazie kulturalnym), ale tylko w jego dostrzegalnych manifestacjach pisanych — napisach i znakach rozwieszonych w przestrzeni publicznej (praktycznie w przestrzeni współczesnego miasta) — nie wydaje się jednak, by istnienie faktów językowych w obserwowanej (także za pomocą słuchu) przestrzeni geograficznej podlegało takim ograniczeniom. Słowa i teksty odnajdujemy w niej również bez napisów, a to dzięki wspomnianej już pamięci wspólnoty. Specyficznymi skondensowanymi tekstami jej kultury są nazwy własne, zwłaszcza toponimia. Por. B. Góral, *Czym jest pejzaż językowy (linguistic landscape)*, [w:] *Język w poznaniu 2*, red. K. Juszczyk *et al.*, Poznań 2011, s. 41–60; J. David, P. Macha, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, Brno 2014, s. 34–36, 40–43.

czy narodowym) jest przewidywalny — powinny one (z pewnym dystansem) potwierdzać przebieg granicy państwowej.

W warunkach kontaktu języków forma toponimów jest istotna dla ich funkcji identyfikującej i indywidualizującej. Przybierając postaci typowe dla jednego z języków, nazwy te służą identyfikacji i indywidualizacji konkretnego wycinka przestrzeni pogranicza na zewnątrz etnicznych, państwowych czy językowych wspólnot komunikacyjnych.

Polskie i czeskie nazwy istniejących na obszarze pogranicza osad stanowią tylko część wzmiankowanego w dokumentach materiału nazewniczego — od drugiej ćwierci XIII wieku coraz więcej jest nazw niemieckich. Na wielu zapisach nazw rodzimych język przybyszów z krajów niemieckich również odcisnął swoje piętno. Z całą pewnością jednak polskie i czeskie toponimy wskazują na zbliżanie się areałów obu języków już w drugiej połowie XII wieku, a następnie na ustalanie ich zasięgów po obu stronach stabilizującej się właśnie granicy państwowej.

Mniej więcej od końca XII wieku, kiedy pogranicze gołęszyckie w sensie państwowym i kościelnym stało się częścią Moraw¹⁷, biskupi wrocławscy i książęta opolscy przystąpili do zasiedlania dawnej rubieży gołęszycko-opolskiej, *in confinio Morauie*¹⁸ — nad Osobłogą, Stradunią i dalej między Odrą a Psiną¹⁹: 1212 *Glogov* (Głogówek; NGŚ III, 47)²⁰, 1233 *Chisouic* (Czyżowice; NGŚ II, 76), 1212 *Jerozlauię* (Kazimierz; NGŚ IV, 160), 1226 *Wroblin* (Wróblin; NGŚ XV, 137), 1223 *Kozki* (Kózki; NGŚ V, 60), 1223 *Gozchenchino* (Gościęcín; NGŚ III, 74), 1223 *Grudina* (Grudynia; III, NGŚ 116), 1294 *Wronow* (Wronin; NGŚ XV, 149), 1283 *Cornicz* (Kornice; NGŚ V, 151), 1241 *Studna*, około 1300 *Stusona*, (Studzienna; część Raciborza; NGŚ XIII, 106), 1243 *Suchdol*, około 1300 *Schuchdol* (Sudół, część Raciborza; NGŚ XIII, 114), 1223 *Bogdanowo*, 1358 *vilam Bounou* (Bojanów; NGŚ I, 74), 1283 *Benchowiche*, (Bieńkowice; NGŚ I, 48). Prócz pamiątkowej biskupio-książęcej nazwy Jarosławia — Kazimierza (1198 *Jaroslav*, 1212 *Jerozlauię que nuc Cazemiria dicitur* 1223 *Kasimir*, Kazimierz; NGŚ IV, 160)²¹ dokumentują to zapisy nazw z wyraźniejszymi cechami

¹⁷ P. Kouřil, D. Prix, M. Wihoda, *Hrady českého Slezska*, Brno-Opava 2000, s. 414–415.

¹⁸ *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej: *SUB*), t. 1, red. H. Appelt, Wien-Köln-Graz, 1963–1971, nr 284.

¹⁹ Zob. A. Barciak, *Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku*, Katowice 1992; J. Rajman, *Jarosław/Kazimierz i Woszczyce — pierwsze fundacje cysterskie w księstwie opolsko-raciborskim (koniec XII i pierwsza połowa XIII wieku)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 53, 1998, z. 1–2, s. 1–18.

²⁰ Cytuję w tej pracy głównie zapisy ujęte i zinterpretowane w słownikach toponomastycznych (zob. wykaz na końcu opracowania). Po odtworzonej na podstawie zapisów dokumentarnych formie nazwy podaję w nawiasie jej współczesne brzmienie jako oznaczenie obiektu nazewniczego oraz miejsce w słowniku. Przypadki, gdy zamieszczona w tekście rekonstrukcja nazwy różni się od zaproponowanej w cytowanym słowniku, sygnalizuję skrótem „por.” umieszczonym po odsyłaczu.

²¹ *SUB* I, nr 143.

polskiej fonetyki (między innymi *TroT*, *TloT*, *q* zapisane jako *an*, *en*, także *ar* z ps. *r* twardego i zdyspalatalizowanego, *ć* < *t'* oraz *g* wobec czes. *h*). Por. 1294 *Wronow* — *Wronów* (Wronin; NGŚ XV, 149), 1212 *Wroblin* — *Wróblin* (Wróblin)²², 1212 *Ozoblog* — *Osobłoga* (Osoblaha)²³, 1233 *Pransinam*, 1300 *Pramsina* — *Prężyna* (Prężyna; NGŚ XI, 13), 1223 *Gozchenchino*, 1226 *Gossintin* — *Gościęcín* (Gościęcín; NGŚ III, 74), 1223 *Karcouo*, 1285 *Karchowicz* — *Karchowo*, *Karchowice* (Karchów; NGŚ IV, 145), 1223 *Tuardoua* — *Twardawa* (Twardawa)²⁴, 1223 *Bogdanowo* — *Bogdanowo* (Bojanów; NGŚ I, 74), 1212 *Glogov* — *Głogów* (Głogówek; NGŚ III, 47), 1223 *Grudina* — *Grudynia* (Grudynia; NGŚ III, 116), 1233 *Gostonia* — *Gostomia* (Gostomia; NGŚ III, 72). W postaci z około 1300 *Stusona* — *Studzona* (Stuzienna; NGŚ XIII, 106) zapisano przegłos. *e' > o* (por. Kamiona, NGŚ IV, 133), litera *s* jest substytutem *dz*. Tylko nieliczne zapisy mają cechy odbiegające od oczekiwanych, modelowych dla ówczesnej polskiej fonetyki — częsty na Śląsku przed spółgłoską szczelinową brak oznaczenia nosowości samogłoski (1223 *Nacizhlai* — *Naczęslaw*, *Naczęslawice*²⁵) czy brak przegłosu *ě > a* (1223 *Zuestoua* — *Zwiestowa*, *Zwiasutowice*; 1225 *Bela* — *Biela*, *Biała*)²⁶.

Na dawnym obszarze gołęszyckim²⁷, od Opawy po Głubczyce leżącym już wówczas po stronie morawskiej, zapisy nowych toponimów potwierdzają zagęszczenie sieci osadniczej, przy czym widoczny jest wpływ niemiecki, na przykład: 1183 *Hrobnik* (Grobniki), 1210 *Kneispol* (Księżę Pole), 1218 *Bogdonaue* (Bogdanowice), 1224 *Gradec*, *Lubschicz*, *Andreowicz*, *Lubomiricz*, *Crawarn* (Hradec

²² *Ibidem*, nr 143, 260.

²³ *Ibidem*, nr 143.

²⁴ *Ibidem*, nr 231.

²⁵ *Ibidem*, nr 231. Por. M. Sulisz, *Staropolska fonetyka w świetle materiału onomastycznego do XIV w.*, Wrocław 1976, s. 27; B. Dunaj, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, Kraków 1975, s. 51.

²⁶ *SUB I*, nr 231, 254. Por. M. Sulisz, *op. cit.*, s. 90–92.

²⁷ W pracach poświęconych toponimii południowego Śląska do arealu gołęszyckiego zalicza się Opawszczyznę, Głubczyckie, południowy skraj Raciborskiego, morawski klin między Odrą i Ostrawicą oraz Śląsk Cieszyński (por. R. Šrámek, *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*, „Slezský sborník” 63, 1965, s. 368–397; H. Borek, *op. cit.*; R. Mrózek, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1984). W świetle nowszych ustaleń historyków i archeologów skupisko osadnicze nad Olzą i górną Wisłą do tego kompleksu jednak nie należało — por. J. Bakala, *Národnostní a politický vývoj Slovanů v opavském a těšínském Slezsku*, Opava 1969, s. 97–99; P. Kouřil, *Severní předpolí moravské brány a zásah velkomoravský*, [w:] *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, red. K. Wachowski, Wrocław 1997, s. 65. Na Płaskowyżu Głubczyckim między Opolanami a Gołężycami niektórzy badacze lokalizują siedziby Głupczyców, Głopogłów czy Lupigłów (zapis *Lupiglaa* w tekście tak zwanego *Geografa Bawarskiego*), w niniejszej pracy obszar ten traktowany jest jako północna peryferia terytorium gołęszyckiego. Zob. S. Urbańczyk, *Geografa Bawarskiego Lupiglaa-Głupogłowy*, „Slavia” 24, 1957, s. 358; J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienia pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi* tzw. *Geografa Bawarskiego*, [w:] *Studia z dziejów osadnictwa*, red. A. Płacheńska, t. 1, Warszawa 1963, s. 1–71; D. Trešník, *Počátky Přemyslovců*, Praha 2008, s. 65–66.

nad Morawicí, Głubczyce, Jędrychowice, Ludmierzyce, Kravaře), 1228 *Tourchov, Piezhe* (Tworków, Pišť)²⁸, 1265 *de Darcendorf* (Darkovice; MJMS I, 171), 1267 *Piskerstorph* (Piskořov; MJMS II, 247). Osadnictwo rodzime oraz kierowane z Czech i Moraw w XIII i XIV wieku dotarło na północ i północny wschód w bezpośrednie sąsiedztwo granicy śląsko-morawskiej: 1377 *Stiboricz* (Ściborzycce Małe; NGŚ XIV, 12), 1318 *Lisinitcz* (Lisięcice; NGŚ VII, 16), 1232 *Tesnouo, 1292 Tesnov* (Ciesznów; NGŚ XIV, 180), 1303 *Bauorov* (Baborów; NGŚ I, 17), 1340 *Dgehilhau, Dzengilow* (Dzielów; NGŚ II, 159), 1270 *Thustemaz* (Tłustomosty; NGŚ XIV), 1377 *Hraczan* (Gródczanki; NGŚ III, 114) 1349 *Tryboum, 1377 Treboum* (Třebom; MJMS II, 613), 1330 *Sudcicz, 1349 Zauditz* (Sudice; MJMS II, 516), 1347, 1377 *Rogaw* (Rohov; MJMS II, 373), 1183 *Koberic* (Kobeřice; MJMS I, 406), 1265 *Cranewitz* (Krzanowice; NGŚ II, 55), 1256 *Bolatiz, 1349 Poleticz* (Bolaticze; MJMS I, 90), 1288 *Bohuslawiz, (Bohuslavice; MJMS I, 86), 1302 Borutin, 1373 Borutswerde* (Borucin; NGŚ I, 77), 1377 *Bolesla* (Bolesław; NGŚ I, 75), XIII wieku *Had* (Hať; MJMS I, 244), 1424 *Owsist* (Owsiszczce; NGŚ IX, 117).

Przejęciowe czy kontaktowe położenie tego obszaru i zmienne losy polityczne w XI i XII wieku prowadziły tu do nawarstwiania się wpływów językowych, graficzne czy fonetyczne cechy czeskie mogły się więc pojawiać mniej konsekwentnie. W rekonstruowanych z zapisów XIII i XIV wieku brzmieniach odnajdujemy je jednak częściej. Na przykład międzyspółgłoskowe połączenia *-ra-*, *-la-* (czes. *TraT, TlaT* < ps. *TorT, TolT*): 1224 *Crauar* — *Kravař* (Krowiarki; NGŚ VI, 48, por.), 1278 *Branicz* — *Branica* (Branice; NGŚ I, 91, por.), 1377 *Bladin* — *Vlad(ě)nín* (Włodzienin)²⁹. Również *ir, yr* jako substytut ps. *ʳ* jest bardziej typowy dla języka czeskiego (1240 *Kyrnov* — *Krnov*, ts.; MJMS I, 253), gdzie zatarła się różnica między twardym i miękkim *r*-sonans (por. 1256 *Dirsizlawe* — *Držislav*, Dzierżysław; NGŚ II, 161)³⁰. Jako kontynuanty samogłosek nosowych stosuje się czes. *u*, na przykład: 1224 *Lubschicz, 1259 Hlupchyzhc, 1265 Hlupschitz* — *Hlubčici* (Głubczyce; NGŚ III, 49, por.) oraz czes. *a* [*> 'e*] < ps. *ę*, na przykład: 1201 *Golassizch, 1218 Holachiz, 1213 Golessicensi, 1240 Holaszscensi* — *Holešici* lub *Holasovici* (Holasovice; MJMS I, 271)³¹, 1237 *Holaspiz, 1321 Holoschwitz* (Go-

²⁸ *SUB*, t. 1, nr 329, 139, 172, 250, 292.

²⁹ H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988, s. 142. Stanisława Sochacka przytacza późniejsze przykłady, które potwierdzają trwałość uzus tych form. Por. *eadem, Pogranicze polsko-czeskie w świetle nazw miejscowych (analiza wpływów czeskich)*, [w:] *Stosunki polsko-czeskie*, red. M. Lesz-Duk, R.K. Zawadzki, Częstochowa 1997, s. 148–149.

³⁰ M. Čornejová, *Ke grafice bohemik 10.-12. století*, „Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada A, Lingvistica brunensia” 2005, s. 139–141.

³¹ Według S. Rosponda w nazwie tej nie można rekonstruować pierwotnego *-lę-*, możliwe jest tylko *-lę-*, toteż zapisy z *e* mogą być refleksem wymowy nosowego *ę* — *idem, Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 4, 1963, s. 105. Por. polemiczny artykuł F. Kopečného, *K jazykové příslušnosti Holasíců*, „Slezský sborník” 60, 1962, s. 122–125.

łuszowice; NGŚ III, 66)³². Te zapisy reflektują również modelową wówczas, choć na obszarach peryferyjnych opóźnioną czeską zmianę $g > h$. Por. też: 1288 *Bohuslawiz* — *Bohuslavici*, (Bohuslavice, MJMS I, 86), *Had* — *Hať* (Hať; MJMS I, 244), 1377 *Hraczan*, *Hradschan* — *Hradčany* (Gródczanki; NGŚ III, 114). Nietypowe na tym tle g utrzymywało się w zapisach 1241 *Grobniġk*, 1256 *Grobnick* — *Grobniki* (Grobniki; NGŚ III, 102); można tu założyć utrwalenie wcześniejszego stanu w zapisach już niemczonych. Miękkie t' z tendencją do wymowy asybilowanej ($t' > č$) oddawane jest dwojako: 1256 *Bolatiz*, (Bolatice; MJMS I, 90), 1302 *Borutin* — *Borutín* (Borucin; NGŚ I, 77), 1232 *Tesnouo*, 1292 *Tesnov* — *Těšnov* (Ciesznów; NGŚ XIV, 180), 1377 *Stiboricz* — *Stibořice* (Ściborzyce Małe; NGŚ XIV, 12) — ale w połączeniu $št'$: 1201 *Scepanowiche*, 1288 *Szczepankowitz*, 1295 *Schepanowitz* — *Ščepan(k)ovice* (Štěpánkovice; MJMS II, 558), 1228, 1270 *Pieshe* — *Pieščě* (Pišť; MJMS II, 249).

Mieszane zapisy czesko-polskie — z konwencjonalnym nieasybilowanym t' w zakończeniach, ale też z zachowanym r (z ps. r'), oraz z substytutami samogłosek nosowych (*en*, *in* oddające wymowę $e < ps. \text{ę}$ oraz *an* oddające wymowę $a < ps. \text{o}$), są zwykle czternastowieczne: 1318 *Lisinitcz*, 1327 *Lysinticz* — **Lisętica* > *Lisięcice* (Lisięcice; NGŚ VII, 16), 1377 *Posenticz*, *Postenticz*, 1431 *Posutycz* — **Postętica* > *Pościecice* > *Posutice* (Posucice; NGŚ X, 145 por.)³³; 1377 *Tyrmancz* — *Trmantice*, *Trmance* (Ciermęcice; NGŚ II, 38 por.)³⁴. Choć od 1336 roku opawscy Przemysłidzi stali się książętami raciborskimi, potem z księstwem raciborskim połączono wydzielone z opawskiego karniowskie, to jednak założenie polskiego wpływu kancelaryjnego wydaje się ryzykowne. A zatem prezentowane zapisy mogą być odbiciem starszego stanu, dokumentując lokalny uzus podobnie jak 1281 *Sanvricz*, 1377 *Subericz* — *Ząbrzyce* > *Zubřice* (Zubrzyce; NGŚ XV)³⁵, 1340 *Dgehilhau*, *Dzengilow*, 1358 *Dehilau* — *Dzięgielów* > *Děhylov* (Dzielów; NGŚ II, 159)³⁶.

Jeszcze w XII i w pierwszych dziesięcioleciach XIII wieku na terenach położonych na wschód od dawnego obszaru gołęszyckiego nie było chyba kontaktów związanych z bliskością siedzib użytkowników ówczesnej (morawskiej) czeszczyzny i (śląskiej) polszczyzny. Skupisko osadnicze nad Olzą i górną Wisłą zaczęło się rozbudowywać w pobliżu dawnych siedzib w kierunku południowozachodnim

³² Mimo zastrzeżeń dotyczących interpretacji zapisów z *a* należy ze względu na lokalizację toponimów i kontekst historyczny uznać tu modelowy czeski kontynuant ps. ę . Por. B. Dunaj, *Zapożyczenia czeskie w polszczyźnie XII–XIII w.*, „Zeszyty Naukowe UJ 451, Filologia. Prace Językoznawcze” 52b, 1976, s. 30. Autor precyzuje w artykule zakres występowania bohemizmów graficznych w Polsce południowej w XII i XIII wieku, znacznie ograniczając inne wcześniejsze interpretacje.

³³ S. Sochacka (*op. cit.*, s. 148) interpretuje *Posutice* jako wtórną nazwę łaską.

³⁴ H. Borek, *Górny Śląsk...*, s. 148–149.

³⁵ *Ibidem*, s. 186, 299; S. Rospond, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku*, Wrocław 1964, s. 169.

³⁶ Starszeństwo cech polskich w zapisach cytowanych w tym akapicie konstatuje H. Borek, *Górny Śląsk...*, s. 299, NGŚ traktuje przytoczone tu postaci jako wtórnice sezechizowane.

w pierwszej połowie XIII wieku — była to akcja kolonizacyjna kierowana ze strony polskiej³⁷, znaczone takimi nazwami, jak: 1227 *Orlova* — *Orłowa* (Orlová; MJMS II, 188), 1229 *Solza* — *Solca* (Solca, część Karviny; MJMS II, 476); 1229 *Uchylsko* — *Uchylsko* (Uchylsko; NGŚ, XIV, 110), 1229 *Zukov* — *Żuków* (Žukov; MJMS II, 829). Wyraźne polskie *ć* z asybilowanego *t'* ma zapis 1229 *Cierlitzko* — *Cierlicko* (Těrlicko; MJMS II, 584), poza nim przytoczone zapisy nie manifestują cech polskich lub czeskich. Polskie (?) *g* pojawia się w nieco późniejszym dokumencie księcia opolskiego, potwierdzającym przebieg granicy śląsko-morawskiej: 1256 *Bogun* — *Boguń*, *Bogunin* (Bohumín; MJMS I, 84, por.), *Grussena* — *Gruszyna* / *Gruszeń* (Hrušov, część Ostravy; MJMS I, 304). Między Olzą a Ostrawicą intensywniejszy przyrost nazewnictwa nastąpił zapewne pod koniec XIII wieku. Dokumentują to zapisy w *Księdze uposażeń biskupstwa wrocławskiego*. Jak się można spodziewać, znaczna część tych zapisów nie ma cech odróżniających typowych dla modelu polskiego czy czeskiego i nie są one pozbawione rozmaitych usterek: 1305 *Bruschowitz* (Bruzovice; MJMS I, 118), *Domaslawitz* (Domaslavice Dolní; MJMS I, 187), *Jannutha* (Janovice; MJMS I, 342), *Radwanowitz* (Radvanovice; MJMS II, 354), *Sobisonem* (Soběšovice; MJMS II, 773), *Tessinowitz* (Tošanovice; MJMS II, 595), *Dobroczemicza* (Dobrá; MJMS I, 181), *Sedlicz* (Sedlišťe; MJMS II, 427), *Conka* (Konská, część Třinca; MJMS I, 422), *Sucha* (Suchá; MJMS II, 518)³⁸. Nazwy o słowiańskich brzmieniach są w dokumencie przemieszane z nazwami tworzonymi od niemieckich nazw osobowych i niemieckimi, na przykład: *Bertoltowitz* (Bartovice; MJMS I, 54), *Cuncindorf* (Kunčice n. Ostravici; MJMS I, 472), *Dithmari villa* (Dětmarovice; MJMS I, 177), *Hermannivilla* (Heřmanice; MJMS I, 253), *Petirswalde* (Petřvald; MJMS II, 242), *Richiwalde* (Rychvald; MJMS II, 405), *Ulrici villa* (Oldřichovice; MJMS II, 169), *Warmnuthowitz* (Lhoty Vyšni; MJMS I, 524), *Muglin* — zapewne z pierwotnego *Mogilno* miejscowego lub przeniesionego w ziemczonej postaci (Muglinov; MJMS II, 106). Cechy właściwe modelowi polskiemu ma kilka zapisów. Pol. *TroT* < ps. *TorT*: *Wrothimow* — *Wrocimów* (Vratimov; MJMS II, 744), pol. *q* < ps. *ę*: *Wandrina* — *Wądrynia* (Vendryně; MJMS II, 677), może też *Wenceslaowitz* — *Więcesławice*, *Węclawice* (Václavovice u Frýdku; MJMS II, 654³⁹); pol. *g*: *Gnoynik* — *Gnojnik* (Hnojník; MJMS I, 266), *Grussow* — *Gruszów* (Hrušov część Ostravy; MJMS I, 304); w postaci *Treshez* jest zapewne ślad pol. — *Trzecież* ? (Střítež; MJMS II, 508, por.). W zapisie *Ropiza* znajdujemy nazwę bez analogii w toponimii Czech i Moraw — *Ropica* (Ropice; MJMS II, 377). Kolejne dwa zapisy — *Carvina* i *Gutha* — poświadczają na tym terenie nazwy z odległymi analogiami północno-

³⁷ R. Mrózek, *op. cit.*, s. 10–11.

³⁸ Zapisy cytowane w MJMS z notatek Vincenca Praska poprawiam według edycji *Liber fundationis Episcopatus Vratislaviensis*, wyd. H. Markgraf, J.W. Schulte, [w:] *Codex Diplomaticus Silesiae*, XIV, Breslau 1889: *Registrum Wyasdense*, s. 110–112.

³⁹ Tak ze względu na lokalnie używane formy gwarowe *V'inclovice/Vynclovice*, które podaje cytowany słownik.

polskimi i kaszubskimi — *Karwina* (Karviná; MJMS I, 384–385), *Guta* (Guty; MJMS I, 234). Z kolei w zapisie *Scalicza* pojawia się nazwa typowa dla toponimii Czech, Moraw i Słowacji — *Skalica* (Skalice; MJMS II, 443).

W tym czasie postępowało też osadnictwo północnomorawskie, dochodząc do linii Ostrawicy (i potem ją przekraczając). W drugiej połowie XIII wieku na lewym brzegu Ostrawicy wzmiankowano nazwy, które możemy uznać za czeskie na podstawie kontekstu, choć nie mają kontrastowych czeskich cech fonetycznych, na przykład: 1267 *Oztrauiam*, 1297 *in Ostrauia* — *Ostrava* (Moravská Ostrava; MJMS II, 202), 1267 *Poztecoue*, 1297 *Pazcov* — *Paskov* (Paskov; MJMS II, 222), 1267 *Stariz*, 1269 *de Stariz* — *Stařič* (Stařič; MJMS II, 488–489). Jedynie w zapisie 1294 *in Grabow* — *Grabov/Hrabov* (por. 1389 *Grabovie*, Hrabová; MJMS I, 288) pojawia się *g* zamiast spodziewanego już *h*. Może to świadczyć o miejscowej wymowie, choć nie można wykluczyć substytucji graficznej.

Po tej stronie granicznej Ostrawicy przyrostowi osad również towarzyszył silny napływ osadnictwa niemieckiego. Obok nowych nazw niemieckich pojawiły się też zapisy w różnym stopniu zniemczone, por. na stronie morawskiej: 1288 *Cunczendorff* (Kunčičky u Bašky; MJMS I, 473–474), *Landek* (Landek; MJMS I, 488), 1332, 1294 *Pozmansdorff* — może przekład czes. *Kozlovice* (por. 1359 *Cozłowicz*, Kozlovice; MJMS I, 437), 1320 *Nemasklebe*, 1359 *Leibenhov* — *Nemášchleby* (Chlebovice; MJMS I, 317).

Wraz z rozwojem osadnictwa połęszyckiego i morawskiego język czeski wkroczył na niezamieszkałe tereny Niskiego Jesionika na zachód od Opawy i na północ od Morawicy. Nazwane po czesku osady w okolicach Bruntálu, Horniego Benešova i Krnova, na wysokości 400–600 m n.p.m, istniały już w pierwszej połowie XIII wieku (a może wcześniej). Część zapisów ich nazw dość wiernie oddaje czeskie postaci fonetyczne. Stzes. *h* < *g*: 1224 *Hosdnicz* — *Hvozdnica* (Hvozdnice, zanikła wieś; MJMS I, 313); *z'* < ps. *dz'*: 1270 — *Mezina*, 1377 *Mezno* — *Mezina*, *Mezno* (Mezina; MJMS II, 59–60), 1288 *Razov* — *Razov* (Razová; MJMS II, 367); *e* < ps. *e* (pol. *o* < *e*): 1289 *Vualen* — *Uvalen* [*Hrad*] (Úvalno; MJMS II, 417); inne: 1250 *Jameniz*, 1270 *Jemniz* — *Jamnica* (Jamnice; MJMS I, 340), 1250 *Sczadec*, 1265 *Zadech* — *Sádek* (Sádek; MJMS II, 417), 1377 *Sosna* — *Sosnov* (Sosnová; MJMS II, 477), 1377 *Radin* — *Radim* (Radim, część Krasova; MJMS II, 342), 1377 *Sator* — *Zátor* (Zátor; MJMS II, 780). Niektóre zapisy odnoszą się już jednak do niemieckich adaptacji nazw czeskich, co może wskazywać na starsze pochodzenie nazwy czeskiej: 1252 *Benesch*, 1288 *Beneshow* — *Benešov* (Horní Benešov; MJMS I, 61), 1224 *Lechsдорff*, 1302 *Leschowicz* — *Leskovici* (Leskovec nad Moravicí; MJMS II, 499–500), 1288 *Milotndorf* — *Milotici* ? (Milotice nad Opavou; MJMS II, 73)⁴⁰.

⁴⁰ W późniejszych wiekach nie były to jednak tereny całkowicie zniemczone, skoro zanotowano postaci: 1377 *Hencicz*, 1524 *Hyncizce* (Hynčice; MJMS I, 313), 1494 *Czakowa* (Čaková; MJMS I, 151), 1566 *Malý Vraclav*, 1588 *Wraclawek* (Vraclavek; MJMS II, 739), 1571 *Holczowice* (Holčovice; MJMS I, 271). Takie zapisy mogą jednakże wynikać z potrzeb komunikacji środkiem reprezentatywnym dla wspólnoty kraju czy państwa — por. J. Malicki, *K onymickým stopám jazykové historie okolí Broumovských stěn*, „Východočeské listy historické” 34, 2017, s. 16–19.

Liczne nazwy niemieckie oraz znacznie przekształcone formy rodzimych nazw w dokumentach, które dotyczą miejscowości położonych dalej na północ, gdzie w XIII wieku akcja osadnicza kierowana z Moraw zetknęła się z wysiłkami kolonizacyjnymi podejmowanymi przez władców Opolszczyzny, świadczą o kontakcie trzech języków na tym obszarze. Jako zapisy nazw przejętych do języka niemieckich osadników trzeba traktować zniekształcone postaci: 1251 *Hozenpla*, *Hocemploc* (Osoblaha; MJMS II, 197; NGŚ IX, 102)⁴¹, 1267 *Wiztogk* (Vysoká; MJMS II, 761) oraz bardziej przejrzyste 1253 *Glezin* (Klisino; NGŚ V, 15) i może również 1253 *Thomaz* (Tomice)⁴². Styk językowy polsko-czeski w połowie XIII wieku można w tym regionie uzasadnić przesłankami historycznymi. Na obszarze, który zaczęli zasiedlać książęta opolscy, inicjatywę osadniczą rozwinięli wkrótce biskupi morawscy. Już w pierwszych dziesięcioleciach XIII wieku lokowali Osobłogę i Raclawice (1252 *Razlawiz iuxta Hocemploc*⁴³) i posiadali w okolicy kilka wsi, których nazwy ze względu na historyczny kontekst są świadectwem morawskiego osadnictwa⁴⁴, por.: 1267 *Deuziz*, 1300 *Dewiz* — *Děvčici* (Dívčí Hrad; MJMS I, 290), 1267 *Glynik*, 1389 *Hlinka* — *Glinik/Hlinik* (Hliník; MJMS I, 258), 1267 *Zadik* — *Sádek* (Sádek; MJMS II, 417), 1267 *Paulowiz* — *Pavlovice* (Dolní Povelice; MJMS II, 296–297), 1267 *Wiztogk* — *Vysoká* (Vysoká; MJMS II, 761). Od połowy XIII wieku zakładano w tym rejonie już głównie wsie niemieckich osadników⁴⁵, ale po morawskiej stronie znalazły się też osady założone wcześniej w pobliżu granicy przez władców śląskich⁴⁶. Na północ od rejonu Osobłogi, gdzie w pierwszej połowie XIII wieku istniały już polskie wsie (1233 *Lubram*, Lubrza, NGŚ VII, 33; 1245 *Clyzino*, Klisino, NGŚ V, 15; 1218 *Lofcovici*, 1245 *Loucowice*, Łowkowice, NGŚ VII, 73)⁴⁷, kilka osad w pobliżu Prudnika założyli też czescy Rožembergowie (1259 *Cothen*, 1302 *Kozhenn* — *Chotěň*/

⁴¹ Taka rekonstrukcja nazwy miejscowej ze względu na wcześniejsze zapisy hydronimu: 1107 *Vzablace*, 1201 *Ozoblogam*. Relacja substytucyjna między formami *Osobloga* i *Hotzenplotz* jest niezbyt oczywista, etymologia nazwy niejasna i dyskutowana — por. MJMS II, 197–199. Przeważające we wczesnych zapisach połączenie typu *TloT* nie jest wystarczającym argumentem za pierwszeństwem formy polskiej przed czeską, mieszanie *a* i *o* jest bowiem cechą ówczesnej pisowni substytucyjnej. O pierwszeństwie formy polskiej mogą decydować jedynie przesłanki historyczne.

⁴² H. Borek, *op. cit.*, s. 184.

⁴³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, red. J. Šebánek, S. Dušková (dalej: *CDB*), t. 4, Pragae 1962, s. 250, por. NGŚ XI, 88.

⁴⁴ *CDM* III, s. 402. Zob. L. Hosák, *Středověká kolonizace Osoblažska*, „Časopis Slezského muzea“ 14, 1965, seria B: Vědy historické, s. 24.

⁴⁵ Jednak już w XIII wieku została tu zanotowana słowiańska adaptacja nazwy niemieckiej: 1262 *Luptyn* — *Luptin* (Liptaň; MJMS II, 536), w następnych wiekach zapisano także inne czeskie nazwy wsi noszących wcześniej nazwy niemieckie. Por. 1256 *Renueurdostorp*, 1389 *Reynersdorf* — XVI wieku *Czemesna*, 1580 *Trzemessna* (Třemešná; MJMS II, 616).

⁴⁶ *CDB*, t. 3, Pragae 1962, nr 222, 232, t. 5/1, Pragae 1978, nr 335.

⁴⁷ Por. *SUB* t. 2, nr 32.

*Choceń/Chocień*⁴⁸, Chocim; NGŚ II, por.)⁴⁹, język czeski dotarł tam zapewne nie tylko jako wpływ kancelaryjny, skoro założony chyba jako lokalne centrum osadnicze Prudnik utrwalił w swojej nazwie (1262 *Pruthenos*⁵⁰, 1331 *Prudnik*) zbohemizowaną postać rodzimej nazwy rzecznej *Prądnik* (NGŚ XI, 21). Kilka pobliskich osad miało nazwy o rodzimych brzmieniach: 1285 *de Jassona* — *Jassiona* (ts.; NGŚ IV, 76), 1300 *Christovitz*, 1301 *Crischowicz* — *Krzyż(k)owice* (Krzyżkowice; NGŚ VI, 68).

Dalej, w kierunku Wysokiego Jesionika nie znajdujemy już oczywistych bohemików, które mogłyby poświadczyć rozwój czeskojęzycznego osadnictwa kierowanego z Moraw. W granicach dawnego księstwa biskupiego, w pobliżu Jesionika leży jedna z kilku śląskich Czeskich Wsi — 1416 *Behemischdorf* (Česká Ves; MJMS II, 680); w średniowieczu określeń *Bohemus* czy *Böhme* używano jednak także w odniesieniu do niemieckojęzycznych mieszkańców Czech i Moraw⁵¹. O zapisach nazw, które dotyczą zasiedlenia środkowej części Przedgórze Sudeckiego, pisałem już we wcześniej opublikowanym artykule⁵². Z wyjątkiem dawniej zasiedlonych okolic Barda i Kamieńca na obszar powyżej 220–240 m n.p.m. osadnictwo zaczęło tu wkraczać pod koniec XII wieku i w następnym stuleciu postępowało w górę licznych dopływów Nysy Kłodzkiej, Piławy i Bystrzycy. Bardzo znaczny udział w zasiedleniu tej części Przedgórze mieli przybysze z krajów niemieckich. Jednak w wyniku kolonizacji wewnętrznej pod koniec XIII wieku południowo-zachodni skraj areału występowania rodzimych nazw pod koniec stulecia przekroczył u podnóży Wysokiego Jesionika i w Górach Żłotyńskich 400 m n.p.m.: 1268 *Wisoka*, 1310 *Hohdorff* (Bukowice; MJMS I, 133), 1283 *Supikovici*, 1305 *Supikowitz* (Supikowice; MJMS II, 523), 1263 *Skorossonisvilla*, 1305 *Scoronsdorff* (Skorošice; MJMS II, 448, por.), *Wylczica* (Vlčice; MJMS II, 722), 1296 *Gosena*, 1320 *Gostycz* (Gościce/Horní Hoštice; NGŚ III, 73; MJMS I, 284) — u podnóży Gór Bardzkich i Sowich dotarł do wysokości około 350 m n.p.m.: 1228 *Budsin* (Budzyń, zanikła część. Budzowa; NGŚ I, 121, por.), 1305 *Bresnitz* (Brzeźnica⁵³), 1316 *Jemna* (Jemna; NGŚ IV, 95), 1228, 1239 *Rudno*, 1318 *Raudnitz* (Rudnica; NGŚ XII, 18–19), 1219 *Ostrossouichi*, 1334 *Wygandisdorff* (Ostroszowice; NGŚ IX, 107), 1305 *Bela superior* (Bielawa Górna⁵⁴),

⁴⁸ Por. stczes. imię *Chotěn* z *Chotěbor*, *Chotěslav* itp., J. Pleskalová, *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, Brno 1998, s. 95, 51 oraz nazwę miejscową *Choceń* (1227 *Hocen*, 1341 *Kotzen*, MJČ II, 95).

⁴⁹ A. Barciak, *op. cit.*, s. 58. Okolica Prudnika należała do czeskich i morawskich rodów do 1337 roku. A.B. Weltzel, *Historia miasta Prudnika na Górnym Śląsku*, Opole 2005.

⁵⁰ *CDB*, t. 5/1, nr 335.

⁵¹ J. Mezník, *Dějiny národu českého v Moravě (Nárys vývoje národního vědomí na Moravě do poloviny 19. století)*, „Český časopis historický” 88, 1990, s. 37–38.

⁵² J. Malicki, *Język polski i czeski na południowej rubieży Dolnego Śląska*, „Rozprawy Komisji Językowej [WTN]” 33, Wrocław 2006, s. 281–287.

⁵³ *Liber fundationis...*, *Registrum Wratislaviense*.

⁵⁴ *Ibidem*.

1305 *Bisticza* (Bystrzyca; NGŚ I, 134)⁵⁵. Zapisy nazw rodzimych, które odnoszą się do miejscowości w paśmie od Vidnavy po Bielawę, a nawet dalej wzdłuż Czeskich Gór (*Montana Bohemie*)⁵⁶ i występują obok nazw niemieckich, świadczą o rozszerzeniu zasięgu śląskiej polszczyzny w XIII i może na początku XIV wieku. Identyfikację ze śląską wspólnotą polskojęzyczną uzasadnia kościelna i polityczna przynależność tego obszaru i kierunek rozwoju strefy osiedlenia⁵⁷. Potwierdzają ją nie tylko częste w *Księdze henrykowskiej* kwalifikatory nazw typu „dicitur aput Polonos”, „in polonico [dicitur]”, „in polonico [vocatur]”⁵⁸, ale (w odniesieniu do księstwa nyskiego) także wzmianki w dokumentach⁵⁹. Cechy typowe dla języka polskiego (*TroT*, *TloT*, *o* z ps. *e*, samogłoski nosowe zapisane jako *an*, *en*, zachowanie *g*, substytuty *dz* i *dź*) wykazują zapisy: 1202 *Wzurucona*, 1230 *Wrocina* — *Zwrocław* (Zwrocław; NGŚ XVI), około 1300 *Bronissowicz* (Broniszowice; NGŚ I, 98), około 1300 *Blothnicza* — *Błotnica* (Błotnica; NGŚ I, 63), 1288 *Camon* — *Kamiona* (Kamienica; NGŚ IV, 129), 1207 *Strankawa* — *Strąkowa* (Strąkowa; NGŚ XIII, 104), 1284 *Prilank* (Przełęk; NGŚ XI, 51), 1284 *Swacow*, XIII wieku *Swentow* — *Świętów* (Świętów Polski; NGŚ XIV, 54), 1210 *Grochowischa* — *Grochowiska* (Grochowiska; NGŚ III, 103), 1284 *Glina* — *Glina* (Hlína, zanikła osada; MJMS I, 258, por.), 1296 *Gosena*, 1320 *Gostycz* — *Gościce* (Gościce/Horní Hoštice; NGŚ III, 73; MJMS I, 284), 1273 *Busov* — *Budzów* (Budzów; NGŚ I, 121), 1296 *Vyeszez* — *Ujezdziec* (Ujeżdziej; NGŚ XIV, 128).

Nietypowe zapisy *d'* i *t'* pojawiają się między innymi w zapisach hybrydalnych: 1263 *Budissow* (Budzów; NGŚ I, 121), 1316 *Radissindorf* (Radziszyn, część Jemnej; NGŚ IV, 95), 1320 *Slawatindorf* (Sławęcín; NGŚ XII, 1318 *Stibordorf* (Ścibórz; NGŚ XIV, 12)⁶⁰.

Na przeciwległej stronie gór Złotych, Bardzkich i Sowich — w Kotlinie Kłodzkiej — od połowy XIII wieku przebiegała intensywne kolonizacja niemiecka. Jednocześnie zagęściła się i rozszerzyła również sieć osad czeskich⁶¹. Dla ewentualnych kontaktów językowych ze wspólnotami śląskimi największe znaczenie miało stare skupisko w centrum kotliny, ciągnące się aż do granicznego

⁵⁵ Zob. R. Zuber, *Osídlení Jesenicka do počátku 15. století*, Opava 1972, s. 30–35. *Księga henrykowska* informuje o przełamaniu granicy osiedlenia, jaką wyznaczała przesieka już w drugiej ćwierci XIII wieku. Por. *Księga henrykowska*, przeł., wstęp i oprac. R. Grodecki, Wrocław 1984, s. 68, 74–79, 223, 229–232.

⁵⁶ *Księga henrykowska*..., s. 223.

⁵⁷ Jeszcze w XVIII wieku w okolicach Jawornika można było spotkać sędziwych wieśniaków mówiących tylko polską gwarą. Por. L. Perich, *Slezsko. Přehled národnostního vývoje*, Praha 1945, s. 82, przyp. 60.

⁵⁸ *Księga henrykowska*..., s. 217, 227, 230.

⁵⁹ Por. J. Malicki, *Język polski i czeski*..., s. 286.

⁶⁰ *Księga henrykowska*..., s. 282–284, 287.

⁶¹ Por. S. Sochacka, *Związki toponimii Ziemi Kłodzkiej z językiem i historią Czech*, „Bohemistyka” 2014, nr 1, s. 48–63; J. Malicki, *Proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen*, s. 60–62, mapa, s. 64–65.

Barda⁶². Tezy o polsko-czeskiej strefie kontaktowej w okolicach starego szlaku łączącego Śląsk i Czechy przez Ziemię Kłodzką — od Barda po Kamieniec Żąbkowski i dalej na północ (falsum 1207 *Zadel*, 1237 *Zadlno*, Sadlno, NGŚ XII, 48; 1228 *Ternav*, Tarnów⁶³) — nie dało się jak dotąd w pełni przekonująco uzasadnić historycznym materiałem toponimicznym, jednak położenie, zmienna przynależność polityczna tych obszarów do początku XII wieku, a nawet wzmianki źródłowe stanowią przesłanki uprawdopodobniające istnienie takiej strefy⁶⁴.

Właściwa rozbudowa wschodnioczeskiej strefy osiedlenia rozpoczęła się w XIII wieku na wschód od Ziemi Kłodzkiej i na południe od Broumovskich stěn, czyli w znacznej odległości od południowego skraju polskiego osadnictwa na Dolnym Śląsku. Na niemal bezludnej połaci Krkonošskiego podhůří na północ od Jaroměra i Miletína w drugiej połowie XII wieku istniały tylko nieliczne osady, między innymi Dvůr Králové (1270 *Curia*; MJČ I, 517) i Úpa (Trutnov, 1260 *Vpa*; MJČ IV, 391). Od początku XIII wieku wzmiankowano czeskie osady wokół benedyktyńskiego klasztoru polickiego na terenach nad Metują i Drzewiczem: 1213 *Policz* — *Policě* (Police n. Metují; MJČ III, 426), 1256 *Pozdesin* — *Pozděšín* (Bohdašín; MJČ I, 109), 1304 *Rokytnik*, 1307 *Rokitnik* — *Rokytnik* (Stary Rokytník; MJČ III, 582), 1321 *Starkow* — *Stárkov* (Stárkov; MJČ IV, 163), 1358 *Bezdiekow* — *Bezďekov* (Bezďekov nad Metují; MJČ I, 74), 1395 *Bukowicze* — *Bukovice* (Bukovice; MJČ I, 237). Trzynastowieczne czeskie zapisy nazw z obszaru leżącego na północ od Broumovskich stěn świadczą o ówczesnej penetracji tych okolic, do szerzej zakrojonej czeskiej akcji osadniczej w tym pogranicznym rejonie nie doszło. Można tylko przypuszczać, że czasowo istniało tu kilka niewielkich czeskich osad. Nazwy *Březnicě*, *Křinicě* i *Božanov*, odnoszące się wprawdzie do potoków, dopływów Ścinawki, stały się nazwami miejscowymi i trwały obok nazw nowych osad niemieckich: *Martinsdorf*, *Weckersdorf*, *Bartsdorf*, odróżniając (starsze) części wsi⁶⁵.

W drugiej połowie XIII wieku rozpoczęła się także intensywniejsza kolonizacja w kierunku Bramy Lubawskiej⁶⁶. Obok niemieckich nazw zakładanych tu wówczas osad pojawiały się nazwy osad czeskich: 1297 *Alberonis villa* — *Albersdorf*? (Okrzeszyn; NGŚ IX, 21 lub Dolní Albeřice; MJČ I, 7), 1297 *Bernarthicz* — *Bernartice* (Bernartice; MJČ I, 56), 1289 *Blassdorf* — *Blassdorf* (Błażejów; NGŚ I, 62), 1260 *Brusnicz* — *Brusnice* (Hajnice; MJČ I, 190), 1260 *Debrny*, *Do-*

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *SUB* I, nr 290.

⁶⁴ Por. J. Malicki, *Język polski i czeski...*, s. 282–284.

⁶⁵ Por. E. Skála, *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993–1322*, [w:] *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách*, red. I. Hlaváček, M. Bláhová, Praha 1993, s. 169. Szerzej J. Malicki, *K onymickým stopám...*, s. 10, 14–16, gdzie również odsyła do literatury tego zagadnienia.

⁶⁶ Zob. O. Wolf, *Ad forum et ad iudicium: Ke genezi lokačního osídlení v podhůří Krkonoš a Kamenných hor*, [w:] *Pod Libavským sedlem. Sborník. Pod Przełęczą Lubawską. Księga zbiorowa*, red. V. Wolf, V. Málek, Trutnov 2010, s. 41–58.

brni, 1297 *Doberni* — *Debrný* (Debrné; MJČ I, 328), 1260 *Lubcze*, *Lubech*, 1297 *Lubecz* — *Lubeč* (Libeč; MJČ II, 569), 1260 *Lysa* — *Lysá* (zanikła wieś; MJČ II, 702), 1297 *Olesna* — *Olešná* (Zlatá Olešnice; MJČ III, 270), 1260 *Ostrosniche* — *Ostrožnice* (zanikła wieś; MJČ III, 301), 1260 *Poretch* — *Poříčí* (Poříčí, cz. Trutnowa; MJČ III, 440), 1260 *Hubroc* siue *Wogschi* — (*S*)*vojší* (Bojiště; MJČ I, 701 por.⁶⁷), 1260 *Boletim* — *Voletín* (Voletiny; MJČ IV, 603–604).

Osadnictwo kierowane z Czech w drugiej połowie XIII wieku dotarło na północ od Zaworów i Lasockiego Grzbietu Karkonoszy na skraj Kotliny Kamiennogórskiej⁶⁸. Na nieudanej fundacji krzeszowskiego klasztoru benedyktynów z czeskich Opatovic (1242 *Cressobor*, 1249 *Crosobor*, 1254 *Cresowbor* — *Krzesów Bór/Křesów Bor*, Krzeszów; NGŚ VI, 59–60) możliwości czeskiej ekspansji osadniczej i językowej się wyczerpały. O istotnym styku językowym trudno tu mówić ze względu na bardzo nieliczne dane⁶⁹. Najpewniej polskie osadnictwo nie wykroczyło trwale na południe od Świn.

Podsumowując przedstawiony tu materiał i nawiązując do wcześniej już opublikowanych ustaleń⁷⁰, można pokusić się o wnioski natury geolingwistycznej, onomastycznej i historycznojęzykowej. Przytoczone przykłady rodzimych nazw miejscowych zapisanych w dokumentach dotyczących zasiedlenia strefy gór i pustek między Śląskiem a Czechami i Morawami stanowią materiałowe uzasadnienie wytyczenia językowego pogranicza polsko-czeskiego w średniowieczu oraz lokalizacji odcinków, gdzie możliwe były wzajemne oddziaływania obu języków. Te dokumentowe zapisy toponomastyczne to świadectwa wycinkowe — z jednej strony nieuwzględniające nazw niedochowanych w źródłach oraz zapisanych dopiero znacznie później, z drugiej zwodnicze, jeśli staną się podstawą zbyt daleko idących uogólnień arealowych, należy bowiem pamiętać, że oprócz nazw rodzimych o zasięgu ówczesnych oddziaływań językowych mówią też niemieckie nazwy osad zasiedlonych przez kolonistów. Wreszcie materiałem ilustrującym te zjawiska są również inne nazwy geograficzne — hydronimy i oronimy oraz antroponimy, których rozpatrzenie wymaga nie tylko pogłębionego badania kontekstów źródłowych, ale również kontrastywnej analizy onomastycznej na tle ówczesnych tendencji w imiennictwie czeskim i polskim. Na konieczność

⁶⁷ Postać *Vojší* (z nazwy os. *Svojše*) rekonstruuje V. Wolf, *O některých místních jménech na Trutnovsku*, „Krkonoše — Podkrkonoší” 7, 1983, s. 309–326; por. MJČ IV, 261.

⁶⁸ J. Wolf, *Osídlení kraje na česko-slezském pomezí vychodně od Krkonoš v 2. pol. 13. stol.*, [w:] *I Międzynarodowa Konferencja Człowiek i środowisko w Sudetach*, red. M. Boguszewicz, A. Boguszewicz, D. Wiśniewska, Wrocław 2000, s. 148–149.

⁶⁹ Kolejne zapisy nazw z elementami rodzimymi pochodzą z końca XIII i z XIV wieku: 1287 *Rysindorf*, 1338 *Ruzsindorf* — *Rusin*, *Rusinów* (Raszów, NGŚ XI, 1140); 1292 *Blasei dorf* — *Błażejów* (Błażkowa Dolna, NGŚ I, 62), 1284 *Lubavia*, 1293 *Liebau*, 1328 *Lubavia* — *Lubawa* (Lubawka, NGŚ VII, 23). Por. Z. Wielgosz, *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964, s. 19–30; J. Malicki, *Język polski i czeski...*, przyp. 37, s. 286; *idem*, *K onymickým stopám...*, s. 9.

⁷⁰ J. Malicki, *Język polski i czeski...*

takiego poszerzenia perspektywy badawczej zwracano niejednokrotnie uwagę, uwzględniały ten aspekt między innymi prace Rudolfa Šrámka i Henryka Borka. Autorzy ci zwrócili też uwagę na wiele analogii typologicznych i historycznych w toponomastykonie po obu stronach granicy śląsko-morawskiej⁷¹. Nazewnictwa i pokrewieństwa wskazują zapewne na wcześniejszy stan, zarysowany być może pod koniec epoki plemiennej.

Spory o pierwszeństwo polszczyzny czy czeszczyzny na tych obszarach pogranicza wydają się jałowe. Dotyczą X–XII wieku, a więc okresu w dziejach obu języków propedeutycznego (obdobie pračeské, okres prapolski), kiedy oba języki nie były jeszcze ostatecznie wyodrębnione — ani pod względem właściwości systemowych, ani też pod względem arealowym. Pod koniec XII i w XIII wieku obszar Śląska był, jak ukazały prace Bogusława Dunaja i Małgorzaty Sulisz⁷², dzielnicą językowo dość mocno zintegrowaną z pozostałymi dzielnicami Starej Polski. B. Dunaj, osobno analizując zastrzeżenia odnośnie do zapisów, które odbiegają od modelowych cech języka, doszedł do wniosku, że w tym czasie nie ustał czeski wpływ na język polski i że zaznaczył się pożyczkami graficznymi częstymi zwłaszcza w źródłach z południowej Polski⁷³. W rozpatrywanym przeze mnie materiale z pasma pogranicznego ten wpływ jednak zaznaczył się stosunkowo słabo — uwidoczniła się przede wszystkim tendencja do graficznego rozróżniania cech fonetycznych obu języków w obrębie istniejących już podziałów politycznych — zasięgów władzy Przemyślidów i Piastów.

W XIII wieku, kiedy doszło na Śląsku do przebudowy wcześniejszego stanu zasiedlenia, kierunek integracji językowej w poszczególnych rejonach pogranicza nie był jeszcze przesądzony. Systematyczny rozwój można zaobserwować na skraju mniej lub bardziej zwartej osadniczej powstającego z dawnych plemiennych skupisk osadniczych. Tworząc mapę ówczesnych zapisów nazw miejscowych na obszarze styku Śląska, Czech i Moraw, zauważamy na relatywnie długim odcinku między Ostrawicą a Prudnikiem kurczenie się dystansu między zasięgami siedzib użytkowników ówczesnej polszczyzny i czeszczyzny. Własną (małą) dynamiką rozwoju charakteryzowały się mniejsze skupiska osadnicze, wyspowo rozmieszczone poza zasięgiem relatywnie zwartej osadnictwa, sięgające jeszcze czasów plemiennych (Ziemia Kłodzka) i nowsze, powstałe już w organizmach politycznych Przemyślidów czy Piastów (rejon Osobłogi, Kotlina Kamieniogórska).

Na dawnym obszarze gołęszyckim i zapewne również w mniejszej strefie kontaktowej zlokalizowanej na północ od Ziemi Kłodzkiej lokalne ruchy migracyjne i sąsiedztwo szlaków handlowych mogły prowadzić do przenikania się innowacji i nawarstwiania wpływów z północy i południa. Rozwój typowy dla jednego z języków zakłócała również zmienność wpływów politycznych (wpływ wielkomorawski, uzależnienie od Czech w X wieku, ekspansja polska na po-

⁷¹ Por. R. Šrámek, *Soustava...*, s. 369–370, 393–396; H. Borek, *Opolszczyzna...*, s. 176–184.

⁷² B. Dunaj, *Język polski najstarszej doby*; M. Sulisz, *op. cit.*

⁷³ B. Dunaj, *Zapożyczenia czeskie...*, s. 29, 34, 37.

łudnie w czasach Chrobrego, okresowa przynależność południowych rubieży Śląska do Czech w XI i XII wieku, wyniszczenie obszarów między Kłodzkiem i Kamieńcem, Hradcem i Raciborzem, wreszcie włączenie dawnej prowincji gołęszyckiej do Moraw). W ślad za zmianami przynależności państwowej szły również zmiany zasięgu wpływów czeskiego i polskiego Kościoła, co zapewne sprzyjało powstawaniu zjawisk przechodnich. Zmiany zasięgów władzy politycznej i kościelnej wywoływały okresową transmisję innowacji z jednego centrum oraz izolację na wpływy drugiego. Nie można więc wykluczyć wczesnego pojawienia się niektórych innowacji czesko-słowackich na północ od linii Sudetów⁷⁴.

Te dobre warunki do przenikania się wpływów językowych w rejonie między Opawą i Krnovem a Głubczycami potwierdzają tylko nieliczne zapisy nazw miejscowych, których grafika wskazuje na łączenie w warstwie fonetycznej wpływów północy i południa. Stabilniejsza jest grafika modelowa, czeska, a więc wpływ kancelaryjny czy wpływ języka ośrodka władzy. Podobny wpływ obserwujemy w grafice nazw lokalizowanych na dawnej rubieży gołęszycko-opolskiej. Zapisy oddają polskie cechy fonetyczne, ale nielicznych pojawiających się odchyień od modelu (brak przegłosu $\check{e} > a$, substytucja a za e) nie można tu zdecydowanie uznać za rezultat wpływu czeskiego.

Mniej pewne niż na dawnym obszarze gołęszyckim jest wczesne (XII–XIII wieku) oddziaływanie z południa na dialekt społeczności zamieszkującej skupisko osadnicze nad Olzą i górną Wisłą. Szersze otwarcie na wpływy czeskie nastąpiło tu zapewne w drugiej połowie XIII wieku wraz z rozwojem osadnictwa nad Ostrawicą, kiedy wytwarza się tu bezpośredni styk obu języków. W przytoczonym materiale z księstwa cieszyńskiego wpływ czeski uwidacznia się minimalnie, niewielkie są również odchylenia od modelowych czeskich zapisów po morawskiej stronie Ostrawicy.

Do bezpośredniego styku obu języków dochodziło pod koniec XIII wieku w paśmie od Ostrawicy po Prudnik. Słabnące w okolicach Prudnika wpływy czeskie sąsiadowały od zachodu z dość ekspansywną jeszcze w XIII/XIV wieku śląską polszczyzną w księstwie nyskim i dalej na środkowym odcinku Przedgórze Sudeckiego. W materiale nazewniczym pojawiły się tu sporadycznie bohemizmy graficzne⁷⁵ typowe dla części śląskich dokumentów tego okresu, a więc świadczące o ówczesnym czeskim wpływie kulturowym. W strefie położonej wokół szlaku z Czech na Śląsk od Przełomu Bardzkiego w kierunku Kamieńca i Niemczy późniejsze zmiany osadnicze zatarły pierwotny obraz stosunków językowych, zapisy toponimów nie przysparzają niepodważalnych danych o kontaktowym czy przejściowym charakterze tego obszaru. W pewnym stopniu mogą tu posłużyć źródła narracyjne i dokumentowe.

Zanim na skutek integracji językowej starych i nowych mieszkańców rozproszyły się wcześniejsze słabe oddziaływania polsko-czeskie w paśmie pograni-

⁷⁴ Por. J. Malicki, *Zagadnienie morawskiej i czeskiej...*

⁷⁵ J. Malicki, *Język polski i czeski...*, s. 282–284.

cza, w XIII i XIV wieku kontakty języka polskiego i czeskiego musiały nakładać się na tym obszarze na kontakty niemiecko-polskie i niemiecko-czeskie. Jednym ze skutków była też zmienność nazewnictwa, powstawanie nazw o mieszanym charakterze polsko-niemieckim i czesko-niemieckim i upowszechnianie nowych modeli nazewnictwa w miejscowej toponimii. Dynamiczny rozwój wspólnot niemieckojęzycznych, pod względem językowym jeszcze bardzo niejednorodnych, był czynnikiem izolacji. Znaczna część obszaru językowego pogranicza polsko-czeskiego stała się obszarem niemieckojęzycznym. Rozproszone wysepki pierwotnie polsko- i czeskojęzyczne rychło wchłonął rozwijający się niemiecki obszar gwarowy potomków kolonistów, co ostatecznie zadecydowało o lokalnym typie polsko-czeskiego sąsiedztwa językowego.

Bibliografia

Opracowania

- Bakala J., *Národnostní a politický vývoj Slovanů v opavském a těšínském Slezsku*, Opava 1969, s. 97–99.
- Balhar J., *Slezská nářeční skupina*, [w:] *Encyklopedický slovník češtiny*, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha 2002.
- Barciak A., *Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku*, Katowice 1992.
- Bąk S., *Mowa polska na Śląsku*, Wrocław 1974.
- Bělič J., *K otázkám pomezí nářečí*, „Slovo a slovesnost” 16, 1955, s. 129–139.
- Boguszewicz A., *Z badań nad przemianami osadnictwa w Sudetach Śląskich w XII–XIII w.*, [w:] *Człowiek i środowisko w Sudetach*, red. M. Boguszewicz, A. Boguszewicz, D. Wiśniewska, Wrocław 2000, s. 151–168.
- Borek H., *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole, 1988.
- Borek H., *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972.
- Čornejová M., *Ke grafice bohemik 10.-12. století*, „Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada A, Lingvistica brunensia” 2005, s. 139–141.
- Damborský J., *Czeszczyzna w pasie przygranicznym*, [w:] *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury*, red. T.Z. Orłoś, J. Damborský, Wrocław 1997, s. 33–40.
- Damborský J., *Gwara czesko-cieszyńska*, [w:] *Z badań porównawczych języków i dialektów słowiańskich i niesłowiańskich na ziemiach nadodrzańskich*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra 1992, s. 71–75.
- Damborský J., *Podzwonne dla sporów o laszczyznę*, [w:] *Podzwonne dla granic. Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze*, red. J. Lipowski, D. Żygadło-Czopnik, Wrocław 2009, s. 343–351.
- David J., Macha P., *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, Brno 2014.
- Dejna K., *Dialekty polskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993.
- Dejna K., *Polsko-laskie pogranicze językowe*, t. 1–2, Łódź 1951–1953.
- Dubisz S., *Rozwój polskiego systemu fonologicznego*, [w:] *Studia z historii języka polskiego*, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1994, s. 9–19.
- Dunaj B., *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, Kraków 1975.
- Dunaj B., *Zapóżyczenia czeskie w polszczyźnie XII–XIII w.*, „Zeszyty Naukowe UJ 451, Filologia. Prace Językoznawcze” 52b, 1976.

- Góral B., *Czym jest pejzaż językowy (linguistic landscape)*, [w:] *Język w poznaniu 2*, red. K. Juszczyk, B. Mikołaczak, J. Taborek, W. Zabrocki, Poznań 2011, s. 41–60.
- Havránek B., *K obecným vývojovým zákonům spisovných jazyků*, [w:] *idem, Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, s. 92–94.
- Havránek B., *K otázce mezoslovanských vztahů spisovných jazyků*, [w:] *idem, Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, s. 332–335.
- Havránek B., *Nářečí česká*, [w:] *Československá vlastivěda. Řada 1., t. 3. Jazyk*, Praha 1934.
- Hosák L., *Středověká kolonizace Osoblažska*, „Časopis Slezského muzea” 14, 1965, seria B: Vědy historické.
- Hujer O., *Vývoj jazyka československého*, [w:] *Československá vlastivěda. Řada t 3. Jazyk*, Praha 1934.
- Kellner A., *Východolašská nářečí*, t. 1–2, Brno 1946–1949.
- Komárek M., *Nástin fonologického vývoje českého jazyka*, Praha 1982.
- Kopečný F., *Ještě poznámka k problému česko-polské jazykové hranice*, „Slezský sborník” 54, 1956, s. 547–548.
- Kopečný F., *K jazykové příslušnosti Holasiců*, „Slezský sborník” 60, 1962, s. 122–125.
- Kouřil P., *Severní předpolí moravské brány a zásah velkomoravský*, [w:] *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, red. K. Wachowski, Wrocław 1997.
- Kouřil P., Prix D., Wihoda M., *Hrady českého Slezska*, Brno-Opava 2000.
- Księga henrykowska*, przeł., wstęp i oprac. R. Grodecki, Wrocław 1984.
- Lamprecht A., *K otázce lašských nářečí*, „Slovo a slovesnost” 16, 1955, s. 140–146.
- Leciejewicz L., *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław 1989.
- Malicki J., *Język polski i czeski na południowej rubieży Dolnego Śląska*, „Rozprawy Komisji Językowej [WTN]” 33, Wrocław 2006, s. 281–287.
- Malicki J., *K onymickým stopám jazykové historie okolí Broumovských stěn*, „Východočeské listy historické” 34, 2017, s. 16–19.
- Malicki J., *Proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen, především místních*, [w:] E. Semotanová et al., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015, s. 64–65.
- Malicki J., *Zagadnienie morawskiej i czeskiej obecności na wczesnośredniowiecznym Śląsku jako przesłanka dla lingwistyki historycznej regionu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 72, nr 1, 2017.
- Mezník J., *Dějiny národu českého v Moravě (Nárys vývoje národního vědomí na Moravě do poloviny 19. století)*, „Český časopis historický” 88, 1990, s. 37–38.
- Mrózek R., *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1984.
- Perich L., *Slezsko. Přehled národnostního vývoje*, Praha 1945.
- Przybytek D., *Nazewnictwo miejscowe źródłem w regionalnych badaniach geograficzno-historycznych Śląska*, [w:] *Nazwa dokumentem przeszłości regionu*, red. J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, W. Kucharski, Wrocław 2010, s. 118–120.
- Rajman J., *Jarosław/Kazimierz i Woszczyce — pierwsze fundacje cysterskie w księstwie opolsko-raciborskim (koniec XII i pierwsza połowa XIII wieku)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 53, 1998, z. 1–2, s. 1–18.
- Rospond S., *Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku*, Wrocław 1964.
- Rospond S., *Problematyka pierwotnych stosunków polsko-czeskich w Bramie Morawskiej*, „Kwartalnik Opolski” 9, 1965, z. 3, s. 38–40.
- Rospond S., *Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 4, 1963.
- Siatkowski J., *Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa 1996.

- Skála E., *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993–1322*, [w:] *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách*, red. I. Hlaváček, M. Bláhová, Praha 1993.
- Sochacka S., *Pogranicze polsko-czeskie w świetle nazw miejscowych (analiza wpływów czeskich)*, [w:] *Stosunki polsko-czeskie*, red. M. Lesz-Duk, R.K. Zawadzki, Częstochowa 1997, s. 148–149.
- Sochacka S., *Związki toponimii Ziemi Kłodzkiej z językiem i historią Czech*, „Bohemistyka” 2014, nr 1, s. 48–63.
- Šrámek R., *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*, „Slezský sborník” 63, 1965, s. 368–397.
- Stieber Z., *Geneza gwar laskich*, Kraków 1934.
- Stieber Z., *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1989, s. 28–59.
- Sulisz M., *Staropolska fonetyka w świetle materiału onomastycznego do XIV w.*, Wrocław 1976.
- Třešník D., *Počátky Přemyslovců*, Praha 2008.
- Tyszkiewicz J., *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienia pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*, [w:] *Studia z dziejów osadnictwa*, red. A. Płachcińska, t. 1, Warszawa 1963, s. 1–71.
- Urbańczyk S., *Czesko-polska granica etniczna w świetle nazw miejscowych*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 47, 1946, nr 1.
- Urbańczyk S., *Geografa Bawarskiego Lupiglaa-Ghupogłowy*, „Slavia” 24, 1957.
- Urbańczyk S., *Rozwój języka narodowego*, [w:] *idem, Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968.
- Urbańczyk S., *W sprawie polskiego języka literackiego*, [w:] *idem, Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa 1968.
- Walczak B., *Komu zawdzięczamy polski język literacki*, [w:] *Język a chrześcijaństwo*, red. I. Bajerowa, M. Karpluk, Z. Leszczyński, Lublin 1983, s. 23–42.
- Walczak B., *Geneza polskiego języka literackiego*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 27, 1994, nr 3, s. 35–47.
- Weltzel A.B., *Historia miasta Prudnika na Górnym Śląsku*, Opole 2005.
- Wielgosz Z., *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964.
- Wolf J., *Osídlení kraje na česko-slezském pomezí východně od Krkonoš v 2. pol. 13. stol.*, [w:] *I Międzynarodowa Konferencja Człowiek i środowisko w Sudetach*, red. M. Boguszewicz, A. Boguszewicz, D. Wiśniewska, Wrocław 2000, s. 148–149.
- Wolf V., *Ad forum et ad iudicium: Ke genezi lokačního osídlení v podhůří Krkonoš a Kamenných hor*, [w:] *Pod Libavským sedlem. Sborník. Pod Przełęczą Lubawską. Księga zbiorowa*, red. V. Wolf, V. Málek, Trutnov 2010, s. 41–58.
- Wolf V., *O některých místních jménech na Trutnovsku*, „Krkonoše – Podkrkonoší” 7, 1983, s. 309–326.
- Zabrocki L., *Zasięgi językowego magazynowania nazw jednostkowych*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, red. S. Hrabec, S. Jodłowski, M. Karaś, J. Kuryłowicz, J. Safarewicz, F. Sławski, L. Zabrocki, Wrocław 1968, s. 416–424.
- Zuber R., *Osídlení Jesenicka do počátku 15. století*, Opava 1972.

Źródła

- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, t. 1, red. A. Boček, Olomutii 1836, nr 307.
- Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1956, nr 55, 67, 77, 78.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, red. H. Appelt, Wien-Köln-Graz, 1963–1971, nr 284.

Cytowane słowniki toponomastyczne

- MJČ — A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, t. 1–4, Praha 1947–1954; t. 5 J. Svoboda, V. Šmilauer *et al.*, Praha 1960.
- MJMS — L. Hosák, R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, t. 1–3, Praha 1970, 1980.
- NGŚ — *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 1, red. S. Rospond, Warszawa–Opole 1970, t. 2–4 red. S. Rospond, H. Borek, Warszawa–Wrocław 1985–1987, t. 5–8, red. S. Sochacka, Wrocław 1991–1997, t. 9–12, red. S. Sochacka, Opole 1999–2005.

Polish and Bohemian toponyms in the face of the emergence and development of the Polish-Bohemian language border in the Middle Ages

Summary

An analysis of the material presented in the article (geographical names, hydronyms, oronyms as well as anthroponyms) makes it possible to draw geolinguistic, onomastic and historical-linguistic conclusions concerning the Polish-Bohemian language borderland (between Silesia, Moravia and Bohemia) in the Middle Ages and to establish the areas in which the two languages could influence each other. In the 12th century, Silesia was strongly linked linguistically to the other provinces of former Poland. In the 13th century, direct contact between the Polish and Czech languages occurred in an area from Ostravice to Prudnik. In the 13th and 14th centuries contacts between the two languages in the area overlapped with German–Polish and German–Bohemian contacts. This resulted in changes of names, mixed names, spread of new naming models. Part of the language area of the Polish-Bohemian borderland became a German-speaking area. This determined the local nature of the Polish-Czech or Polish-Bohemian linguistic neighbourhood.

Keywords: language borderland, Silesian dialects, Silesian-Moravian dialects, toponymy, Bohemian and Polish toponyms